

เจ้าจอมแวน เชลยสาวจากเวียงจันทน์

วรรณดี สรรพจิต

สถานภาพ

เจ้าจอมแวน เป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เกิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๒ ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ อายุ ๔๐ ปี มีนามเดิมว่า เจ้านางคำแวน หรือ อัญญานางคำแวน บ้างออกพระนามว่า เจ้านางบัวตอง ขาวลาวและชาวอีสานนิยมออกคำลาลองพระนามว่า เจ้านางเขียวค้อม บิดาชื่อ “พระนครศรีบริรักษ์ บรมราชภักดีศรีศุภสุนทร ผู้สืบเชื้อสายเจ้านครเวียงจันทน์ในฐานะหลานปู่ คือสมเด็จพระเจ้าไทยเชษฐาธิราชที่ ๓ หรือสมเด็จพระเจ้าสิริบุญสาร พระมหากษัตริย์แห่งนครเวียงจันทน์ผู้เป็นปู่

เจ้าจอมแวนนั้นเดิมเป็นนางพระกำนัลในพระอัครมเหสีของสมเด็จพระเจ้าสิริบุญสารแห่งเวียงจันทน์ ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นพระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) ผู้รับใช้เบื้องพระยุคลบาทอย่างใกล้ชิด ตั้งแต่เมื่อครั้งรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จนพลัดราชวงศ์ใหม่ เจ้าจอมแวนเป็นพระสนมเอกที่มีอิทธิพลต่อราชสำนักสยามฝ่ายในอย่างสูง จนชาววังได้ยกย่องให้เป็น เจ้าคุณข้างใน และถือเป็นเจ้าคุณคนแรกในพระราชวงศ์จักรี อีกทั้งยังเป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่คอยอภิบาลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์อย่างเข้มงวด จนได้รับฉายาว่า คุณเสื่อ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
(รัชกาลที่ ๑)

ย้อนหลังไปในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ทรงนำทัพไปตีกรุงเวียงจันทน์และหลวงพระบางคราวอภัยเชษฐาประยูรวงศ์กลับมานั้น ได้นำเชลยสาวชาวเวียงจันทน์มาด้วยคนหนึ่งในฐานะอนุภรรยา เป็นสาวพุงขาว (คือพุงขาวที่ไม่สีกายที่พุง) ธิดาของเพี้ยเมืองแพน มีนามว่า “แวน” หรือ “คำแวน” และนำมาอยู่ในท่าเนียบร่วมกับท่านผู้หญิงนาคด้วย ซึ่งท่านผู้หญิงเป็นกุลสตรีแบบดั้งเดิม จึงรับธรรมเนียมของขุนนางในเรื่องนี้ไม่ได้ “คุณแวน” จึงเป็นเหตุให้ชีวิตรักของท่านผู้หญิงกลายเป็นชีวิตขม แม้จะได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระอัครมเหสี ก็ไม่ยอมเข้าประทับในบรมมหาราชวังเลยตลอดพระชนม์ชีพ

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ปรากฏบทบาทของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในพงศาวดาร แต่บทบาทของคุณแวน กลับถูกจารึกไว้ทั้งในพงศาวดารและหนังสือหลายเล่ม

มากกว่าสตรีอื่นๆ ในยุคนั้น เพราะเป็นสนมที่ทรงโปรด มีกริยาต้องพระราชอัธยาศัย รับใช้ใกล้ชิดตลอดรัชกาล

คุณแวนเป็นคนพูดจาโผงผาง อีกทั้งยังค่อนข้างดุ บรรดาพระเจ้าลูกเธอจึงเกรงกลัวมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และเรียกคุณแวนว่า “คุณเสือ” คนทั้งหลายเลยพากันเรียกตามไปด้วย

แม้จะเป็นไม้เบื่อไม้เมากับสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีและพระโอรสธิดาหลายองค์ แต่กลับเข้ากันได้ดีกับคุณชายฉิม ซึ่งต่อมาก็คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรียกคุณแวนว่า “พี่” มีสัมพันธ์กันด้วยดีมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ พอเป็นหนุ่ม คุณแวนยังได้ช่วยคลี่คลายปัญหาสำคัญให้ครั้งหนึ่งเมื่อตอนดำรงพระยศเป็นกรมหลวงอิศรสุนทรแล้ว

ตอนนั้นเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร แอบมีสัมพันธ์สวาทกับเจ้าฟ้าบุญรอด พระธิดาสมเด็จพระที่นั่งเธอ เจ้าฟ้ากรมศรีสุตารักษ์ ซึ่งก็คือลูกสาวของป้า เมื่อเจ้าฟ้าบุญรอดทรงครรภ์ได้ ๔ เดือน เห็นว่าจะปกปิดซ่อนเร้นเรื่องนี้ไว้ไม่ได้แล้ว ถ้าพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็จะพระพิโรธเป็นเรื่องใหญ่แน่ และไม่เห็นใครจะช่วยผ่อนคลายให้ได้ นอกจาก “คุณเสือ”

คุณแวนเป็นคนที่เข้ากราบทูลได้ทุกเรื่อง และทุกเวลา แต่เรื่องใหญ่ขนาดนี้คุณแวนก็ต้องหาจังหวะให้ดีเหมือนกัน และอธิษฐานไว้ว่า ถ้าพูดสำเร็จก็จะสร้างวัดถวายวัดหนึ่ง

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เจ้าของนามปากกา “น.ม.ส.” เล่าไว้ในหนังสือ “สามกรุง” ว่า

คำวันหนึ่งคุณแวนเห็นโอกาสเหมาะ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ กำลังสบายพระราชฤทัย รับสั่งเล่าเรื่องเก่าเมื่อครั้งก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกให้ท้าวนางฟุ้งเป็นที่สนุกสนาน พอได้จังหวะคุณเสือก็คลานเข้าไปกระซิบ “ขุนหลวงเจ้าขา ดิฉันจะทูลความสักเรื่องหนึ่ง แต่ขุนหลวงอย่ากริ้วหนา ถ้าขุนหลวงกริ้ว ดิฉันก็จะไม่ทูล” คุณแวนเรียกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เหมือนเดิมมาตลอด

พระเจ้าอยู่หัวเสวยพระทัยว่าน่าจะมีอะไร
ชอบกลอยู่ จึงรับสั่ง

“เออ พุดไปเถิด ฎไม่โกรธดอก”

คุณเลื่อยังว่า “ดิฉันไม่เชื่อ ขุนหลวงรับสั่งว่า
ไม่กริ้ว ครั้นดิฉันทูลขึ้นขุนหลวงก็จะกริ้ววุ่นวายไป
ถ้าอย่างนั้นขุนหลวงสวดให้ดิฉันเสียก่อนดิฉันจึงจะทูล”

“อ้อปรีๆ บ้านเมืองลาวของมึงเคยให้เจ้าชีวิต
จิตสันดานสวดหรือ ฎไม่สวด พุดไปเถิด ฎไม่โกรธดอก”

คุณเลื่อยังว่าไม่เชื่ออีก แล้วทำท่าคลานออก
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสนพระทัยเรื่องที่
คุณเลื่อยื่น จึงรับสั่งเรียกไว้

“อย่าเพิ่งไป จะไปข้างไหน มาพุดไปเถิด
เอ็งจะให้ข้าสวดว่าอะไร”

“ดิฉันจะให้ขุนหลวงสวดว่าถ้าดิฉันทูลขึ้นแล้ว
ขุนหลวงกริ้ว ให้ขุนหลวงตกรกเท่านั้นแหละ”

“เอ็งจะมาให้ข้าสวดว่าไม่ให้โกรธนั้น ถ้ามี
ผู้คิดร้ายต่อข้าเอ็งมาบอกขึ้น ก็จะห้ามไม่ให้โกรธคนที่ใจ
เป็นดังนี้ บ้านเมืองลาวของมึงมีอยู่หรือ”

คุณเลื่อยังว่า “ถ้าเป็นเรื่องใครเขาคิดร้ายต่อ
พระองค์ดิฉันก็ไม่ทูลขอห้ามให้ขุนหลวงกริ้ว นี่ไม่ใช่เรื่อง
อย่างนั้น เป็นแต่การเล็กน้อย ครั้นขุนหลวงทราบ
ก็จะกริ้วกราดเอาเป็นมากเป็นมาย ถึงแก่เสียหน้า
นิดก็เสียนหน่อยก็เสียน”

พระเจ้าอยู่หัวใคร่จะทรงฟังความเป็นเรื่อง
อะไรจึงรับสั่งว่า

“พุดไปเถิด ข้าไม่เสียนหรอก”

คุณเลื่อยังว่าอีกว่า

“ถ้าคุณหลวงเสียน ให้คุณหลวงตกรกหนา”

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงยึดอัด
พระทัย ครั้นทรงนิ่งคุณเลื่อยังจะไม่ทูลเรื่องราวเสียที
จึงรับสั่งว่า

“เออ ฎไม่เสียนดอก”

คุณเลื่อยังเข้าไปใกล้อีกนิดแล้วกระซิบทูลว่า

“แม้อวด เดียวนี้ต้องขึ้นมาได้ ๔ เดือนแล้ว”

พระเจ้าอยู่หัวทรงสดับดังนั้น พระพักตร์ก็แสดง
อาการพิโรธขึ้นมาทันที รับสั่งถามว่าต้องกับใคร คุณเลื่อยัง
จึงทูลว่า

“จะมีใครเล่า พ่อโสมเือกของขุนหลวงนั่นสิ”

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ก็ยังสงสัย
พระทัยว่า จะเป็นกรมหลวงอิศรสุนทร หรือกรมขุนเสนานุรักษ์
พระอนุชา ทรงระแวงพระทัยว่าจะเป็นกรมขุนเสนานุรักษ์
ซึ่งพระรูปพระโฉมงดงาม แต่คุณเลื่อยังกลับทูลว่า

“พ่อฉิมนั่นแหละเจ้าค่ะ” ระบุพระนามเดิม
ของกรมหลวงอิศรสุนทร ทั้งยังทูลส่งเสริมอีกว่า “รักชม
สมกันจริงๆ มีลูกมีเต้าออกมาจะอุ้มชูก็ไม่น่ารังเกียจ
ขุนหลวงอย่ากริ้วหนา”

“มึงเห็นดีไปคนเดียวเกิด พี่น้องเขายังอยู่
เป็นกำยเป็นกอง เขาไม่รู้ก็จะว่ากูสมรู้ร่วมคิดเป็นใจให้ลูก
ทำชมเหงเขา อนึ่งทำตูกถูกเขาดารักษาไว้ยังไม่มีความ
เกรงกลัว ถ้าจะรักใคร่กันก็จะบอกกล่าวผู้ใหญ่ให้เป็น
ที่เคารพนบถนอแต่โดยดี นี่ทำบังอาจจะเอาแต่ใจไม่คิด
แก่หน้าผู้ใด”

แม้จะกริ้วเมื่อทรงทราบเรื่อง แต่ต่อมาเมื่อ
สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
ทรงพากรมหลวงอิศรสุนทรเข้าเฝ้ากราบทูลใกล้เกลี่ย
ขอรับพระราชทานโทษ ก็พระราชทานให้

เมื่อเรื่องลงเอยด้วยแปบปีเอนดิง คุณแวน
ก็สร้างวัดตามทีอธิษฐานไว้ ซึ่งรัชกาลที่ ๒ ได้พระราชทาน
นามให้ว่า วัดดาวดึงษาราม ปัจจุบันอยู่เชิงสะพาน
พระปิ่นเกล้า ฟังธนบุรี

ต่อมาเมื่อถึงกำหนดประสูติพระโอรส เจ้าฟ้า
บุญรอดก็ประจวบพระครรภ์ถึงสองวันสองคืน กรมหลวง
อิศรสุนทรจึงขอเฝ้าบริการคุณเลื่อยังอีกครั้ง ให้ไปขอรับ
พระราชทานน้ำชำระพระบาทพระเจ้าอยู่หัว คุณเลื่อยังนำ
ขันทองตักน้ำขึ้นไปด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ

รับสั่งว่าทำคุณทวดรักษาวังจึงได้ออกอุบาย แล้วก็ยกพระบาทเอาพระอึ้งคุง (ห้วแม่เท้า) ลงจุ่มน้ำในขันทอง คุณเลื้อก็รับส่งน้ำนั้นข้ามกลับพระราชวังเดิม ครั้นเจ้าฟ้าบุญรอดเสวยน้ำชำระพระบาทครู่หนึ่งก็ประสูติพระโอรสเป็นพระกุมาร แต่ก็สิ้นพระชนม์ในวันประสูตินั้น

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๔๗ ก็ประสูติพระโอรสองค์ที่ ๒ ซึ่งก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหลังจากที่กรมหลวงอิศรสุนทรทรงอุปราชภิเษกขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรใน พ.ศ. ๒๓๔๙ แล้ว ใน พ.ศ. ๒๓๕๑ เจ้าฟ้าบุญรอดก็ประสูติพระราชโอรสองค์ที่ ๓ ซึ่งก็คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในหนังสือ “วชิรญาณวิเศษ” เล่ม ๓ ได้ปรากฏพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ ตอนหนึ่งว่า

“ก็แลเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระมหากรุณาโปรดตั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นกรมพระราชวังบวร คุณเลื้อกราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่า พระบวรราชวังร้าง ไม่มีเจ้าของ หรดโทรมยับเยินไปเยื่อเรื้อรังในกั้วางเปล่ามาก ขอพระราชทานให้เชิญเสด็จกรมพระราชวังบวรพระองค์ใหม่ ขึ้นไปทรงครอบครอง พระราชวังบวรจึงสมควร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า มีพระราชโองการดำรัสว่า ไปอยู่บ้านช่องของเขาทำไม เขารักแต่ลูกเต้าของเขาๆ แข็งชกไว้เป็นหนักหนา และมีรับสั่งว่าพระองค์ก็ทรงพระชรามากอยู่แล้ว กรมพระราชวังบวรองค์ใหม่อย่าต้องเสด็จไปพระบวรราชวังเก่าเลย คอยเสด็จอยู่พระบรมมหาราชวังนี้ที่เดียวเถิด อย่าต้องประดักประเดิดยกย้ายแล้วเลยเถิดเลย”

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า แม้แต่เรื่องกิจการของบ้านเมือง คุณเลื้อก็กล้าที่จะถวายคำแนะนำ ซึ่งยากที่คนอื่นจะทำได้ โดยเฉพาะคนที่เป็นผู้หญิงในยุคนั้น

นอกจากมีบทบาทอยู่หลายเรื่องแล้ว คุณแฉ่วนยังทำอะไรแปลกๆ ที่ไม่เหมือนคนอื่น ซึ่งในยุคนี้ต้องถือว่า

ซิงพื้นที่ข่าวไว้ได้ตลอด ทำให้ผู้คนกล่าวขานกันไปทั่ว พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า

“อีกครั้งหนึ่งมีเทศน์มหาชาติแผ่พระราชกุศลถึงพระองค์เจ้าต่างกรมและข้าราชการผู้ใหญ่ๆ ฝ่ายหน้าฝ่ายในและเจ้าจอมพระสนมเอกที่มีกำลังพอจะทำได้ ทำกระเจาดใหญ่บูชากัณฑ์เทศน์มหาชาติ ๑๓ กระเจาดตั้งกระเจาดหน้ากำแพงพระมหาปราสาททรายตลอดมาถึงหน้าโรงทอง และโรงนาฬิกา และข้างถนนชาลาด้วยประกวดประชันกันนัก กระเจาดคุณแฉ่วนพระสนมเอกที่เขาเรียกว่าคุณเลื้อ แต่งเด็กศิระจุเครื่องแต่งหมดจดถวายพระเป็นสิทธิชาติทีเดียว...”

คนอื่นเอาของกินของใช้มาแต่งกระเจาดประกวดประชันกัน คุณแฉ่วนเอาลูกทาสมาใส่กระเจาดถวายพระเสี้ยมเล่ห์ ซิงพื้นที่ข่าวไปเด็ดขาด คนกล่าวขานกันไปทั้งเมือง

ในเรื่องแม่บ้านการครัว คุณเลื้อก็ฝักใฝ่มือถือลั่นให้บันทึกไว้เหมือนกัน ในหนังสือ “พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี” กล่าวไว้ว่า เมื่อตอนมีงานสมโภชพระนครและพระแก้วมรกต คุณแฉ่วนตั้งโรงครัวที่ริมกำแพงด้านประตูสวัสดิโสภณ ทำขนมจิ้นน้ำยา โดยใช้ข้าวทำขนมจิ้นถึงวันละเกวียน เลี้ยงพระได้ถึง ๒,๒๖๗ องค์ ทั้งยังตั้งโรงครัวทำแกงร้อนเลี้ยงคน ๒,๐๐๐ คน และใช้คน ๙๔๘ คน ถ้าเลี้ยงแกงร้อนและขนมจิ้นน้ำยาไปถวายพระ เป็นเรื่องถือลั่นของคุณเลื้ออีกเรื่องหนึ่ง

มีเรื่องที่คุณเลื้อทำไม่สำเร็จอยู่เรื่องหนึ่ง ก็คือ “มีพระหน่อ” จนต้องไปขอลูกกับพระพุทธรูป ตอนนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ขึ้นใหม่เป็นวัดหลวง และอัญเชิญพระโลกนาถศาสดาจารย์ จากวัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา มาเป็นพระประธานในพระวิหาร

ด้านตะวันออก คนอยุธยาเชื่อกันว่าพระโลกนาถทรงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ คุณเสื่อจึงได้โอกาสขอลูกกับพระโลกนาถ และขอพระราชทานสลักรูปเด็กผมจุกชายหญิง ๒ ตนไว้บนผนังวิหารเบื้องหลังพระโลกนาถ มีโคลงจารึกไว้ด้วยว่า

● รณาสุดารัตนแก้ว กุมารี่ หนึ่งฤ
เสน่อธิบายบุตรี่ ลากได้
บุษิตเชษฐินทร์ เสด็จลัก หินเอย
บุญส่งจงอุไ้ เสร็จด้วยดั่งถวิล

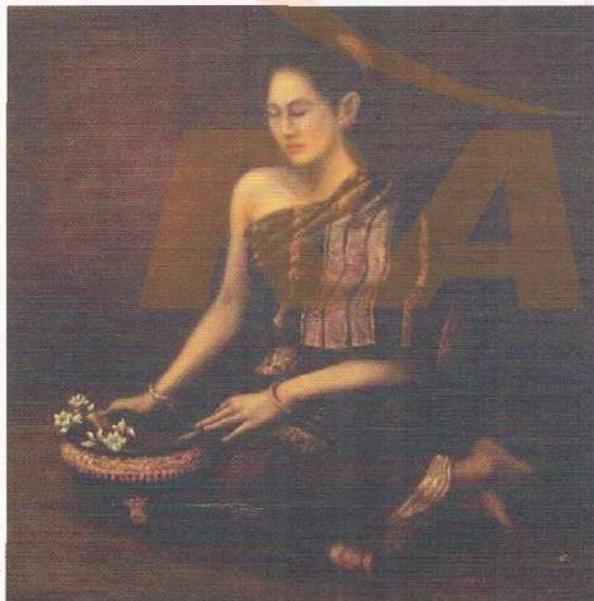
● กุมารหนึ่งพียงลักตั้ง ดิตพณัง
สถิตอยู่เบื้องหลัง พระไว้
คุณเสื่อสวาดิหวัง แสวงบุตร ชายเอย
เฉลยเหตุเิบศรีให้ สฤงดิแสวงแต่งผล

โคลงจารึกไว้กับรูปกุมารกุมารี่ทั้ง ๒ บทนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพทรงพระวินิจฉัยไว้ว่า ชะรอยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ทรงเกรงว่าคนทั้งหลายจะเห็นว่ารูปกุมารไม่เกี่ยวข้องกับพระศาสนา จะรื้อทำลายเสีย จึงอาราธนาสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสให้ทรงนิพนธ์โคลงบอกเรื่องของภาพกุมารไว้ ปัจจุบันรูปเด็กทั้ง ๒ ก็ยังปรากฏอยู่บนผนังที่เดิม ส่วนโคลงสลักบนหินอ่อนอยู่บนผนังตรงกลางระดับพระบาทพระโลกนาถ แต่เลื่อนไปมากแล้ว

แม้คุณเสื่อจะไม่สมหวังในเรื่องลูก แต่ก็สมหวังในเรื่องรัก เป็นที่โปรดปรานตลอดรัชกาล

หลังจากสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ ๑ ในปี ๒๓๕๒ ขณะอายุ ๔๐ ปีคุณเสื่อก็ก็นิยาสนา ไปอยู่กับเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ที่ประสูติจากราชธิดาพระชัยเชษฐาธิราชที่ ๓ เจ้านครเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นมเหสีองค์ที่ ๒ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ช่วยเลี้ยงพระเจ้าลูกเธอ ๓ พระองค์ของเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี จากนั้นคุณเสื่อก็ก็นิยาสนา ไม่เป็นข่าวให้คนกล่าวขานกันอีก

คุณเสื่อหรือเจ้าจอมแว่นถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๒ เป็นการจบชีวิตเชลยสาวจากเวียงจันทน์ ที่มามีบทบาทอยู่ในพงศาวดารไทยมากกว่าสตรีคนใดในยุคนั้น ด้วยความรักเมตตาจากเจ้าเหนือหัว